

'Vervloekte goudzugt'

De VOC, slavenhandel en slavernij in Azië

Matthias van Rossum¹

TSEG 12 (4): 29–57

DOI: 10.5117/TSEG2015.4.ROSS

Abstract

The Dutch history of slavery is often perceived from an Atlantic perspective. The study of slavery and slave trade in Asia, especially also in and around the territories controlled by the Dutch East India Company (VOC) has increasingly received attention, indicating the widespread nature of slavery and slave trade in and to (Dutch) Asia. This article assesses available data on the slave trade to VOC-territories in Asia, providing new estimates and indicating the crucial role of VOC-personnel in the (private) slave trade. This has profound implications, showing that the system of market slavery was more important than previously supposed and challenging dominant perspectives that portray slavery in Asia as a local phenomenon based mainly on debt bondage and slaves as mere status objects

1 Inleiding

Het Nederlandse slavernijverleden wordt nog overwegend vanuit Atlantisch perspectief gezien. Deze nadruk op Atlantische slavernij heeft niet alleen tot gevolg gehad dat historisch onderzoek naar het Aziatisch slavernijverleden pas recent in een stroomversnelling is geraakt, maar heeft ook het wetenschappelijke en publieke beeld van slavernij in Azië sterk beïnvloedt. Zo wijdt bijvoorbeeld de Koninklijke Bibliotheek in het informatie-

¹ Dank gaat uit naar iedereen die aan dit stuk heeft meegelezen en waardevol commentaar heeft geleverd in de verschillende stadia van deze tekst.

dossier *Afschaffing slavernij* slechts een paar zinnen aan de slavernij in Azië.² Het vermeldt dat ‘nauwelijks Afrikanen aangevoerd’ werden in Aziatische gebieden onder Nederlands bewind. De VOC zou vooral gebruik gemaakt hebben ‘van (plaatselijk) reeds aanwezige slaven’. Daardoor bestond ‘geen noodzaak voor de aanvoer van grote aantallen slaven’.

Deze publieksinformatie verschaft een beeld dat past in het dominante academische perspectief dat lokale schuldslavernij de belangrijkste vorm van slavernij was in Azië. Slavernij in Azië is vaak in contrast met de Atlantische plantageslavernij gedefinieerd en zou vooral zijn gekenmerkt door huishoudslavernij in overwegend stedelijke omgevingen.³ Dit perspectief heeft geleid tot de nadruk op Aziatische slavernij als een voornamelijk cultureel verschijnsel gericht op het verschaffen van status aan de slavenbezitter. Zo stelt Campbell expliciet dat ‘most slaves were probably objects of conspicuous consumption by elites – whose wealth and power they were purchased to reflect’.⁴

In dit perspectief was slavernij in Azië niet alleen economisch onrendabel, maar ook ‘milder’ dan slavernij elders. Zo stelt Boomgaard dat ‘slaves were neither a good investment nor the path to capitalism’. Hij schetst een beeld waarin slaven onderdeel waren van een circulair ‘wealth-slavery-buffalo-feasting-bride price complex’ – een systeem waarbij verworven welvaart door verdeling en feesten gedeeld wordt met de gemeenschap.⁵ De veronderstelling dat slavernij in met name Zuidoost-Azië voornamelijk een milde vorm van huisslavernij was, heeft voor slavernij onder Europeanen in Azië geleid tot karakterisering en als ‘the “cozy” intimacy of pure household slavery’. Volgens Jones zou deze ‘intieme’ vorm van huishoudslavernij pas zijn verdwenen toen ‘plantations radiated outward from late eighteenth-century Batavia’.⁶

Deze karakterisering en moeten begrepen worden vanuit het onderscheid tussen ‘open’ en ‘gesloten’ vormen van slavernij. In open vormen was het mogelijk voor slaven om onderdeel te worden van de ‘kinship systems’ van

2 Informatiedossier *Afschaffing slavernij (1863)*, <http://www.kb.nl/dossiers/geschiedenis/afschaffing-slavernij-1863>, bijgewerkt tot 24 juni 2013, geraadpleegd op 4 augustus 2013.

3 A. Reid en J. Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983).

4 G. Campbell, ‘Slavery in the Indian Ocean world’, in: G. Heuman en T. Burnard, *The Routledge History of Slavery* (New York 2011) 52-63, 61.

5 P. Boomgaard, ‘Human Capital, Slavery and Low Rates of Economic and Population Growth in Indonesia, 1600-1910’, *Slavery & Abolition: A Journal of Slave and Post-Slave Studies* 24:2 (2003) 83-96, 93.

6 E. Jones, *Wives, Slaves and Concubines. A History of the Female Underclass in Dutch Asia* (Illinois 2010) 144.

slaveneigenaren. In gesloten vormen bleven tot slaaf gemaakten altijd buitenstaanders.⁷ Beide systemen werden gevoed door oorlog en verarming.⁸ Vooral verarming is vaak geassocieerd met lokale, open vormen van schuldslavernij – waarbij slaven hun vrijheid terugkregen ‘by paying off their debts’. Gevangenen en marktslaven die gekocht en verkocht konden worden bleven vaak buitenstaanders in permanente vormen van slavernij.⁹

Voor vroegmodern Azië is dus vaak aangenomen dat slavenhandel niet wijdverspreid was en slavernij voornamelijk een lokaal verschijnsel.¹⁰ De gesloten of commerciële vorm van slavernij is in debatten over slavernij in Azië weggezet als minder belangrijk. Slavenhandel is daarvoor een cruciaal argument geweest. Boomgaard maakt dit punt expliciet door te stellen: ‘if it is accepted that debt was the chief cause of enslavement, most slaves were not aliens – unless it can be proven that they were subsequently sold outside the community’.¹¹

Vanuit drie richtingen zijn deze aannames de laatste jaren ondergraven. Allereerst wijzen verschillende studies op de economische functie van slavernij in specifieke gebieden, zoals de Kaap de Goede Hoop en de Banda-eilanden.¹² Nigel Worden stelde dat ‘slavery in Dutch South Africa was similar in many ways to those of other colonial societies. It was closely integrated into a colonial economic and mercantilist system whose driving force lay elsewhere – in the Netherlands and the VOC centre of power in the East Indies – and in which slaves were used as units of coerced labour with an overwhelmingly economic function’.¹³ Ten tweede suggereren sommige literatuurstudies dat de economische functie van slavernij niet alleen opging voor bepaalde regio’s, maar kenmerkend was voor slavernijssystemen in Azië in het algemeen. Zo komt Michael Mann tot de conclusie dat slavernij een integraal en ‘dynamischer Bestandteil eines sich permanent verändernden, in globalen Bezügen vernetzenden und zunehmend kapitalistisch ausgerichteten Wirtschaftsystems’.¹⁴ Ten slotte is door verschillende studies duidelijk geworden dat de slavenhandel in Azië aanzienlijk omvangrijker en

7 J.L. Watson (red.), *Asian and African Systems of Slavery* (Berkeley 1980).

8 I. Chatterjee en R.M. Eaton (red.), *Slavery and South Asian history* (Bloomington 2006).

9 Boomgaard, ‘Human capital’, 87.

10 Campbell, ‘Slavery’.

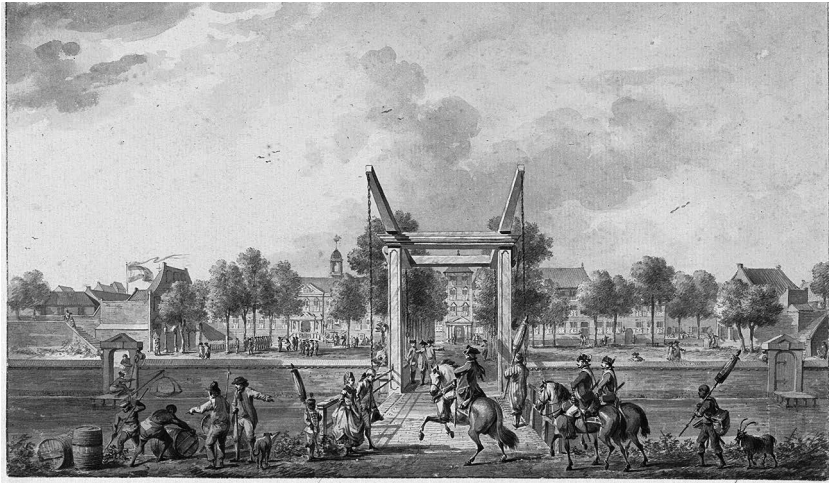
11 Boomgaard, ‘Human capital’, 90.

12 A. Biewenga, *De Kaap de Goede Hoop. Een Nederlandse vestigingskolonie 1680-1730* (Amsterdam 1999); N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985); P. Winn, ‘Slavery and cultural creativity in the Banda Islands’, *Journal of Southeast Asian Studies* 41 (2010) 365-389.

13 Worden, *Slavery*, 2.

14 M. Mann, *Sahibs, Sklaven und Soldaten. Geschichte des Menschenhandels rund um den Indischen Ozean* (Darmstadt 2012) 22.

wijdverspreider was dan voorheen aangenomen. Duidelijk werd ook dat dat de vele slaven die aanwezig waren in Aziatische steden en Nederlandse vestigingsplaatsen doorgaans werden aangebracht van buiten deze steden middels handelsroutes die door geheel maritiem Azië liepen.¹⁵

Illustratie 1: Het Gouverneurshuis te Batavia, slaven aan het werk op de voorgrond, Dirk Langendijk, 1758-1805. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, RP-T-1889-A-1929

Het is dus hoog tijd om het dominante beeld van Aziatische slavernij als een lokaal, schuld-gerelateerd fenomeen te heroverwegen. De slavenhandel vervult daarin een belangrijke rol. Een aantal studies hebben in de afgelopen jaren geprobeerd de omvang van het Nederlandse en Europese Aziatische slavenijverleden vast te stellen. Zo vestigde Marcus Vink in 2003 met een reconstructie de aandacht op de omvang van de slavenhandel onder de VOC.¹⁶ In 2008 publiceerde Wil O. Dijk onder de titel ‘An End to the History of Silence?’ een overzicht van slavenreizen van de VOC in de Baai van Bengalen in de zeventiende eeuw.¹⁷ Op basis van deze studies is

15 R. Raben, ‘Cities and the slave trade in early-modern Southeast Asia’, in: P. Boomgaard, D. Kooiman en H. Schulte Nordholt (red.), *Linking Destinies. Trade, towns and kin in Asian history* (Leiden 2008) 119-140. G.J. Knaap, ‘Slavery and the Dutch in Southeast Asia’, in: G. Oostindie (red.), *Fifty years later* (Leiden 1995) 193-206. A. Reid en J. Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (St. Lucia 1983). T. Seijas, *Asian Slaves in Colonial Mexico: From Chinos to Indians* (Cambridge 2014).

16 M. Vink, ‘“The World’s Oldest Trade”: Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean’, *Journal of World History* 14:2 (2003) 131-177.

17 W.O. Dijk, ‘An End to the History of Silence? The Dutch Trade in Asian Slaves: Arakan and the Bay of Bengal, 1621-1665’, *IIAS Newsletter* 46 (2008) 16.

door Rik van Welie geschat dat het aantal slaven dat naar Aziatische gebieden onder Nederlands bewind is getransporteerd iets kleiner is geweest dan het Nederlandse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel.¹⁸

Toch geven deze studies nog geen eenduidig beeld en sluiten de verschillende schattingen voor de omvang van de slavenhandel niet goed op elkaar aan. In de kern zijn drie methoden mogelijk om de omvang van de slavenhandel te bepalen: 1) een reconstructie van het aantal in bronnen te achterhalen slaven dat verhandeld is; 2) een schatting gebaseerd op de extrapolatie van de bekende slavenreizen of handelsstromen (een schatting van het aanbod); 3) een schatting gebaseerd op bevolkingscijfers en het daaruit opgemaakte aantal slaven dat benodigd was om de populatie in stand te houden (een schatting van de vraag). Deze methoden kunnen worden toegepast op de slavenhandel *door* de VOC zelf en op de bredere slavenhandel *naar* VOC-gebieden.

Vanuit dit oogpunt onderzoekt dit artikel de werking en omvang van de slavenhandel en slavenmarkten in en rond de Nederlandse gebieden in Azië in de vroegmoderne periode. Het brengt daarvoor allereerst de omvang van het bezit in, en de aanvoer van slaven naar, Aziatische gebieden onder beheer van de VOC in kaart. De beschikbaarheid van nieuwe data betekent dat de oude schattingen opnieuw bekeken, maar ook aangepast kunnen worden. In het tweede deel van dit artikel wordt de werking van de slavenhandel naar VOC-gebieden nader geanalyseerd. Daarbij blijkt niet alleen de rol van de VOC van belang, maar nog veel meer die van VOC-werknemers. In de conclusie zal worden ingegaan op de implicaties van de bevindingen rond de omvang en werking van slavenhandel naar VOC-gebieden voor het herzien van het beeld van slavernij in Azië.

2 Een wijdverbreide handel

Europeanen kwamen bij hun komst in Azië terecht in een wereld waar slavernij een gebruikelijk verschijnsel was.¹⁹ In andere delen van de wereld, waaronder Europa, was slavernij evenmin onbekend. Vanaf hun komst

18 R. van Welie, ‘Slave trading and slavery in the Dutch colonial empire: a global comparison’, *Nieuwe West-Indische Gids* 82:1-2 (2008) 45-94.

19 Allen vindt het belangrijk om te benadrukken dat ‘slave trading in the Indian Ocean world was of far greater antiquity than in the Atlantic world and that the total number of slaves exported from sub-Saharan Africa across the Indian Ocean and Sahara probably exceeded that shipped across the Atlantic.’ R.B. Allen, ‘Satisfying the “Want for Labouring People”: European Slave Trading in the Indian Ocean, 1500-1850’, *Journal of World History* 21:1 (2010) 45-73, aldaar 47.

namen Europese handelaren intensief deel aan het Aziatische (slaven)handelsstelsel.²⁰ De Portugezen voorzagen zich na hun vestiging aan de westkust van India voornamelijk van slaven uit Mozambique. Met de groei van het Portugese rijk werden Afrikaanse slaven ook naar meer oostelijk gelegen vestigingen in Azië vervoerd.²¹ De komst van de Nederlanders in Azië en hun deelname aan de slavenhandel in de Baai van Bengalen in de eerste helft van de zeventiende eeuw zou hebben geleid tot een schaalvergroting waarin voorheen kleine en gefragmenteerde slavensystemen werden vervangen door grotere, gecentraliseerde slavenmarkten.²² De inmenging van de Fransen en Engelsen vanaf de tweede helft van de zeventiende en het begin van de achttiende eeuw leidde tot een verdere groei van voornamelijk de slavenhandel op de Oost-Afrikaanse kust.²³

Illustratie 2: Hollandse koopman met slaven en soldaten in een heuvellandschap in Azië, mogelijk in Indonesische archipel, anoniem, 1700-1725. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, SK-A-4988.

20 E.M. Jacobs, *Koopman in Azië: de handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de achttiende eeuw* (Zutphen 2000). Van Rossum, *Werkers van de wereld*.

21 Allen, 'Satisfying the Want', 54.

22 S. Arasaratnam, 'Slave Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth Century', in: K.S. Mathews (red.), *Mariners, Merchants and Oceans: Studies in Maritime History* (New Delhi 1995) 195-208.

23 Allen, 'Satisfying the Want', 68-69.

De structuur van de Aziatische slavenhandel was complex. In de westelijke Indische Oceaan werden van Oost-Afrika slaven verhandeld naar noordelijk gelegen regio's, het Arabisch schiereiland, de Perzische Golf en India. Afrikaanse slaven werden ook naar de Indonesische archipel vervoerd en soms zelfs verder. Met de vestiging van de Kaap-kolonie werden in toenevende mate slaven naar Zuid-Afrika gebracht. Malagasi-slaven van Madagascar werden verkocht in islamitische regio's, maar ook in de Kaap, Batavia en in andere Europese vestigingen.²⁴ Slaven uit India werden verhandeld in de Indonesische archipel en verder oostelijk, maar werden ook vervoerd naar Kaap de Goede Hoop. In de Indonesische archipel bestonden verschillende routes van slavenhandel, maar slaven werden 'generally drawn from the eastern and northern part of the Archipelago, where Islam had not yet a firm foothold and weak polities were prone to internecine warfare and slave raiding.'²⁵ Veel slaven waren afkomstig van Bali, Sulawesi of kleinere eilanden.²⁶ Deze slaven werden ook buiten de Indonesische archipel verhandeld.

Steden waren belangrijke bestemmingen voor deze verschillende slavenhandelsstromen. In Batavia, bijvoorbeeld, werden jaarlijks enkele duizenden slaven aangevoerd. Contemporaine verslagen spraken in de jaren '70 en '80 van de achttiende eeuw zelfs van een jaarlijkse import van ongeveer 4.000 slaven.²⁷ De meeste slaven werden binnengebracht door Europese en Aziatische particuliere handelaren – burgers, Chinezen, Balinezen en VOC-personeel. De voortdurende toestroom van slaven was nodig om de omvangrijke slavenpopulatie van Batavia te onderhouden. In 1779 bestond een groot deel van de bevolking van Batavia uit slaven: 40.000 van de 172.000 inwoners waren slaaf.²⁸ Ook in andere vestigingsplaatsen in de Indonesische archipel en daarbuiten waren slaven een belangrijk deel van de bevolking. In Cochin, bijvoorbeeld, bestond in de tweede helft van de achttiende eeuw meer dan de helft van de bevolking uit slaven.²⁹

24 G. Campbell, 'Slavery and the trans-Indian Ocean World Slave Trade. A Historical Outline', in: H. Prabha Ray, E.A. Alpers (red.), *Cross Currents and Community Networks. The History of the Indian Ocean World* (Oxford 2006) 286-305.

25 Raben, 'Cities', 132.

26 Van der Kraan, 'Bali'.

27 Raben, 'Cities', 131.

28 A.H. Bollemeijer, 'Demography of Batavia, 1689-1789', *EASY DANS*, <https://easy.dans.knaw.nl/persistent-identifier:urn:nbn:nl:ui:13-yoh-pdg> (1989/2010).

29 Het aantal slaven bleef in de periode tussen 1760 en 1790 ongeveer gelijk (1.300). Het aantal inwoners steeg van 2.000 naar 2.300. A. Singh, *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The Social Condition of a Dutch Community in an India milieu* (Leiden 2010) 97. M. Wolff, 'Cochin: Een Mestiese samenleving in India' (Master-scriptie: Universiteit Leiden 1992).

Hoewel steden belangrijke knooppunten waren voor overzeese handelsroutes, beperkten slavenmarkten zich niet tot stedelijke centra. Slaven werden over lange afstanden verhandeld, waardoor uiterst diverse slavenpopulaties ontstonden. Voor de ommelanden van Batavia is recent aangetoond dat lokale markten een levendige slavenhandel kenden waarbij een groot aantal verschillende etnische groepen betrokken waren, zowel Europese, Javaanse, Balinese, Chinese, Boeginese, Maleise, Makassaarse en andere eigenaren en verkopers.³⁰

3 Een gefragmenteerd beeld

Maar om hoeveel slaven ging het nu eigenlijk? Hoeveel slaven waren in VOC-gebieden aanwezig, en hoeveel slaven zijn naar VOC-gebieden getransporteerd? Voor de schatting van de omvang van de volledige slavernij in en slavenhandel naar VOC-gebieden zijn een aantal studies beschikbaar. Zo geeft de studie van Vink voor één steekjaar – het jaar 1688 – een schatting die is gebaseerd op een reconstructie van de slavenbevolking en de daaruit voortvloeiende slavenhandel. Deze schatting volgens de ‘derde methode’ laat zien dat het slavenbezit en de slavenhandel niet enkel het werk was van de VOC. Vink komt tot de conclusie dat in 1688 in totaal 66.348 slaven in bezit waren van de VOC, dienaren en inwoners van compagnievestigingen.³¹ Volgens Vink betekende dit dat jaarlijks 240 tot 480 compagnieslaven en in totaal 4.476 tot 7.716 slaven aangevoerd zouden moeten worden naar Nederlandse gebieden om deze bevolking van tot slaaf gemaakte mensen in stand te houden.³²

Deze jaarlijkse schatting is niet eenvoudig te vertalen naar een schatting van de slavenhandel gedurende de gehele periode dat de VOC actief was in Azië. Van Welie overweegt in zijn studie naar slavernij in de Nederlandse overzeese geschiedenis expliciet de mogelijkheid om op basis van de schatting van Vink voor het steekjaar 1688 een extrapolatie te maken voor de gehele zeventiende en achttiende eeuw.³³ Zijn berekening op basis van

30 Kanumoyoso, *Beyond the city wall*, 122-123.

31 Vink, ‘The World’s Oldest Trade’, 166.

32 Idem, 168.

33 Van Welie over Vink: ‘As the records of slave departures and arrivals are simply too patchy, and to circumvent the problem of double-counting, he decided to approach the problem from the demand rather than the supply side: how many slaves had to be imported each year into the VOC possessions to keep their slave populations at a relatively steady level?’ Van Welie, ‘Slave trading’, 72.

Vink luidde: 'If we, against better judgment, multiply it by, say, 180 (years), we arrive at roughly 675.000 to 1.150.000 slaves transported to the various possessions of the VOC.'³⁴ Deze grove extrapolatie wordt door Van Welie echter verworpen, omdat deze tot verkeerde schattingen kan leiden.³⁵

In zijn artikel besluit Van Welie een eigen inschatting aan te houden, waarin hij concludeert dat gedurende de gehele zeventiende en achttiende eeuw ongeveer 500.000 slaven moeten zijn getransporteerd naar gebieden onder Nederlands bewind in Azië.³⁶ Hij vergelijkt dit met de trans-Atlantische slavenhandel, waarin door Nederlanders naar schatting ruim 600.000 tot slaaf gemaakte Afrikanen werden verhandeld. Daarvan kwamen naar schatting iets meer dan 500.000 levend aan in de Amerika's.³⁷

Het is belangrijk om de gebruikte methode van Van Welie nader te bestuderen om grip te krijgen op de waarde van deze inschatting. Van Welie komt tot zijn schatting door de aantallen van meerdere handelsstromen bij elkaar op te tellen. Hij beredeneert dat in de zeventiende eeuw 'tens of thousands of slaves' vanuit India werden verhandeld door de VOC. Van Welie stelt dat 'it would not be far-fetched to suggest that approximately 100,000 slaves, and possibly more, were taken from this region by the Dutch' (in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw). Hetzelfde zou opgaan voor de handelsstromen vanuit Bali en Sulawesi. Voor beide regio's schat hij dat ongeveer 100.000 slaven naar Nederlandse

34 Van Welie, 'Slave trading', 71. Daarbij moet opgemerkt worden dat deze schatting van Van Welie laag uitvalt, omdat hij de sterftecijfers niet meerekent. Hij vermeldt terecht dat 'a 20 percent mortality rate may perhaps strike the reader as high' (voor de kortere intra-Aziatische reizen), maar vat dit blijkbaar op als aanleiding om de sterftecijfers volledig buiten de berekening te laten. Een voorzichtig sterftepercentage van bijvoorbeeld 10% was hier mogelijk beter op zijn plaats geweest.

35 Van Welie concludeert terecht: 'It is not difficult to imagine how such a method could lead to dramatic misrepresentations.'

36 Van Welie, 'Slave trading'.

37 De inschattingen voor het aantal ingescheepte slaven voor de trans-Atlantische slavenhandel variëren van 600.000 tot 608.000. De inschatting voor het aantal ontscheepte slaven is gesteld op ongeveer 509.000 slaven. R. Paesie, 'Zeeuwen en de slavenhandel: een kwantitatieve analyse', *Zeeland. Tijdschrift van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (2010) 2-13. M. van Rossum, K. Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9:1 (2012) 3-29, aldaar 14. Een toelichting op de verschillen is te vinden in het debat over de impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel: M. van Rossum, K. Fatah-Black, 'Een marginale bijdrage? Van 'winstgevendheid' naar de economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 9:4 (2012) 71-78.

gebieden zijn verhandeld.³⁸ Voor de handelsstromen vanuit Zuidoost-Afrika en Madagascar geeft Van Welie eveneens de schatting dat vandaaruit ‘tens of thousands of slaves were exported to the VOC territories’. Door de handel uit deze vijf gebieden bij elkaar op te tellen, komt hij tot de conclusie dat ‘several hundred thousand slaves were exported to the various colonial settlements of the VOC during the seventeenth and eighteenth centuries, possibly approximating the half million mark of the Dutch transatlantic slave trade.’³⁹

De methode van Van Welie lijkt een schatting op basis van een reconstructie van het daadwerkelijk verhandelde aantal slaven (de tweede methode), maar is dat niet. Van Welie gebruikt namelijk zowel schattingen voor de slaventoevoer door de VOC zelf (de slavenreizen vanuit India, Zuidoost-Afrika en Madagascar) als schattingen voor handelsstromen, die via Aziatische en Europees-Aziatische handelaren verliepen (Bali, Sulawesi). Dit levert twee problemen op. Allereerst werden uit de regio’s, waar de VOC zelf in slaven handelde, ook door andere actoren dan de VOC slaven aangevoerd naar Nederlandse gebieden, met name door VOC-personeel, burgers en Aziaten. Deze blijven buiten beeld of worden onnauwkeurig ingeschat. Daarnaast hebben de schattingen voor de handelstroom vanuit Sulawesi en Bali niet zozeer betrekking op de handel die door de VOC werd uitgevoerd, maar op de uitvoer van slaven uit deze regio’s, die door verscheidene Europese en Aziatische handelaren naar meerdere regio’s werd ondernomen – ook gebieden die niet onder controle van de VOC stonden.⁴⁰ Voor deze handelsstromen zijn vrijwel geen harde data beschikbaar en de extrapolatie lijkt gebaseerd op zowel vraag als aanbod gerelateerde informatie. Deze harde gegevens (reconstructies) en de extrapolaties die daaraan gekoppeld kunnen worden (schattingen) moeten duidelijker van elkaar gescheiden worden om tot een betrouwbare inschatting te komen.

38 Hierbij moet worden opgemerkt dat het aantal slaven dat vanuit Bali werd verhandeld inderdaad vaak geschat is op 100.000 tot 150.000 slaven in de periode 1620-1830. Deze slaven werden echter niet exclusief naar VOC-gebieden of onderdanen van de VOC vervoerd. Zie onder meer Vink, ‘The World’s Oldest Trade’, 144 en voetnoot 32; Allen, ‘Satisfying the Want’, 57; H. Hägerdal, ‘The Slaves of Timor. Life and Death on the Fringes of Early Colonial Society’, *Itinerario* 34:2 (2010) 19-44; H. J. Schulte Nordholt, *The Spell of Power: A History of Balinese Politics, 1650-1940* (Leiden, 1996) 41.

39 Welie, ‘Slave trading’, 72.

40 Zie voetnoot 52.

Illustratie 3: De handel in slaven nabij Pipeli (India), tweede helft zeventiende eeuw. Wouter Schouten, Oost-Indische voyagie (Amsterdam 1676) derde boek, pagina 12.

4 Slavenhandel naar het Nederlandse wereldrijk – nieuwe schattingen

Het model, zoals gebruikt door Vink, biedt een kader dat wel degelijk bruikbaar is om inzicht te krijgen in de benodigde slavenhandel voor de gehele VOC-periode. Dit kan nauwkeuriger dan het door Van Welie verworpen voorstel om het steekjaar 1688 simpelweg voor 180 jaar te vermenigvuldigen. Om tot een gedegen inschatting te komen, is het belangrijk om de inzichten van Vink te koppelen aan gegevens over de ontwikkeling van de slavenbevolking in VOC-vestigingen in de rest van de zeventiende en achttiende eeuw. Door deze bevolkingscijfers uiteen te zetten, blijkt dat de slavenbevolking aan het eind van de zeventiende en in de achttiende eeuw in gebieden onder de VOC gemiddeld genomen niet daalde, maar in ieder geval tot laat in de achttiende eeuw bleef stijgen.

In Batavia steeg het aantal slaven van grofweg 26.000 in 1688 naar 40.000 in 1779.⁴¹ Op de Banda-eilanden was het aantal slaven in 1638 ongeveer 2.200 en steeg dit tot 3.700 in 1688 en zelfs 4.100 in 1794.⁴² In de

⁴¹ Vink, 'The World's Oldest Trade'.

⁴² P. Winn, 'Slavery and cultural creativity in the Banda Islands', *Journal of Southeast Asian Studies* 41 (2010) 365-389.

vestigingen op de Malabarkust waren rond 1688 ongeveer 1.000 slaven, terwijl in de tweede helft van de achttiende eeuw alleen al in hoofdvestiging Cochin zo'n 1.300 slaven waren.⁴³ Op de Kaap steeg het aantal slaven van krap 1.000 rond 1688 naar 3.000 aan het begin van de jaren '20 van de achttiende eeuw. Aan het eind van deze eeuw waren in de vestiging aan de Kaap de Goede Hoop zelfs meer dan 15.000 slaven.⁴⁴

Op basis van deze informatie is het mogelijk om een voorzichtige indicatie te geven van de ontwikkeling van de slavenbevolking in Nederlandse gebieden in Azië gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.⁴⁵ Met deze bevolkingscijfers kan de methode van Vink worden toegepast voor de benodigde aanvoer van slaven gedurende de gehele VOC-periode (in plaats van alleen het steekjaar 1688).⁴⁶ Dit levert de inschatting op dat de omvang van de slavenhandel die nodig was om de slavenpopulatie in

43 A. Singh, *Fort Cochin in Kerala, 1750-1830: The Social Condition of a Dutch Community in an India milieu* (Leiden 2010) 97; M. Wolff, 'Cochin: Een Mestiese samenleving in India' (Master-scriptie: Universiteit Leiden 1992).

44 N. Worden, *Slavery in Dutch South Africa* (Cambridge 1985).

45 Deze schatting is gebaseerd op de gegevens die beschikbaar zijn voor geheel Azië in het jaar 1688 (Vink), voor Batavia in de periode 1632-1789 (Lommerse; Raben), voor de Banda-eilanden in 1632-1794 (Van Zanden; Winn), Kaap de Goede Hoop in 1688-1795 (Worden) en Ceylon in 1660-1688 (Ekama; Raben). Voor drie regio's, namelijk Batavia, de Kaap en de Banda-eilanden, is de ontwikkeling van de slavenpopulatie over langere periode bekend. In 1668 hebben deze drie regio's in totaal 46 procent van de totale slavenbevolking (namelijk: 30.700 van 66.348). In 1780 zijn deze drie regio's gezamenlijk goed voor een slavenbevolking van 55.600 slaven. Het is onbekend hoe zich dit verhoudt tot de gehele slavenbevolking in Nederlandse vestigingen in Azië. Het aandeel van de slavenpopulatie in de overige vestigingen is voor 1780 daarom lager ingeschat dan in 1688 (24.400 in 1780 in plaats van 35.648 in 1688). De totale schatting komt daarmee op 80.000 in 1780. Door het verlies van vestigingen aan het eind van de achttiende eeuw is voor 1795 de schatting naar beneden bijgesteld tot 68.000 – wat neerkomt op 58.000 slaven in de drie regio's waarvoor bevolkingscijfers bekend zijn aangevuld met 10.000 slaven voor de overige gebieden. Voor de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn weinig gegevens beschikbaar en is gekozen voor een geleidelijke opbouw (met toenemend slavenbezit door de slavenhandel met ingang van de jaren '20). Ekama, 'Slavery'. H. Lommerse, 'Population figures', in: G. Oostindie (red.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage* (Leiden 2008) 315-342; Raben, 'Cities'; R. Raben, *Batavia and Colombo. The Ethnic and Spatial Order of Two Colonial Cities 1600-1800* (Proefschrift: Universiteit Leiden 1996); Vink, 'The World's Oldest Trade'; Winn, 'Slavery'; J.L. van Zanden, *Arbeid tijdens het handelskapitalisme* (Bergen 1991); Worden, *Slavery*.

46 Vink geeft aan dat zo'n 5 tot 10 procent jaarlijks moest worden aangevuld, maar zijn berekeningen duiden erop dat hij percentages van 5,5 en 9,5 heeft aangehouden – het laatste is hier gebruikt. Het sterftepercentage is voor Azië voorzichtig ingeschat op 12,5 procent in plaats van het vermoedelijk te hoge 20 procent. Nader onderzoek is nodig om deze aanname verder aan te scherpen.

Nederlandse vestigingsgebieden in Azië te onderhouden ten minste 660.000 en ten hoogste 1.135.000 moet zijn geweest.⁴⁷ Het is belangrijk om te benadrukken dat een deze inschatting, evenals de eerdere inschatting van Vink, het slavenbezit en de slavenhandel omvat van de VOC, haar dienaren en van Europese, Euraziatische en niet-Europese inwoners van VOC-vestigingen. Ook dan blijft het opvallend dat deze inschatting op basis van bevolkingsaantallen veel hoger is dan de inschatting volgens de ‘vermengde’ methode van Van Welie – en dichtbij de aanvankelijk door hem verworpen inschatting komt.

Ter vergelijking is eenzelfde inschatting gemaakt voor de Nederlandse vestigingsgebieden in het Atlantisch gebied.⁴⁸ Voor deze regio – met name voor Guyana en de Caraïben in de achttiende eeuw – is meer demografische informatie beschikbaar, zodat vrij gemakkelijk een voorzichtige inschatting gemaakt kan worden van de slavenbevolking en de benodigde aanvoer.⁴⁹ Uit de vergelijking blijkt dat het bezit van slaven in Nederlandse vestigingen in Azië al vroeg aanzienlijk omvangrijker was dan in West-Indië. Dit verklaart waarom de omvang van de slavenhandel naar Nederlandse gebieden in Azië groter moet zijn geweest dan in het Atlantische

47 De door Van Welie verworpen extrapolatie komt overigens dichtbij deze schatting op basis van bevolkingscijfers.

48 Voor de Atlantische gebieden zijn gegevens beschikbaar voor Suriname in de periode 1684-1795 (Fatah-Black; Lommerse), voor Berbice in 1762-1796 (Lommerse), Essequibo en Demerara in 1675-1796 (idem), Curaçao in 1790-1791 (Klooster), St. Eustatius in 1665-1795 (Lommerse), St. Maarten in 1699-1790 (idem), Saba in 1699-1790 (idem), Brazilië in 1645 (idem), Nieuw-Nederland in 1639-1665 (idem). Voor Curaçao is een contemporaine schatting beschikbaar voor het midden van de achttiende eeuw, maar deze wordt algemeen als veel te hoog gezien en is daarom naar beneden bijgesteld. Voor het jaar 1750 bestaat een schatting voor de gehele omvang van de slavenbevolking in de Nederlandse West-Indische gebieden (Engerman en Higman), maar deze schatting (77.000) valt voor het midden van de achttiende eeuw te hoog uit, omdat deze gebaseerd is op deelschattingen, die vrijwel allemaal in latere jaren liggen (met name de jaren '70). Gezien de sterke groei in deze periode vertekent dit het beeld en is een iets lager totaal aangehouden. S.L. Engerman en B.W. Higman, ‘The demographic structure of the Caribbean slave societies in the eighteenth and nineteenth centuries’, in: F.W. Knight, *General History of the Caribbean*, vol. III (Londen 1997) 45-104; K.J. Fatah-Black, *Suriname and the Atlantic World, 1650-1800* (Proefschrift: Universiteit Leiden 2013); W. Klooster, *Illicit Riches: Dutch trade in the Caribbean, 1648-1795* (Leiden 1998); Lommerse, ‘Population figures’.

49 Voor de inschatting van de ‘benodigde aanvoer’ is dezelfde methode gebruikt als voor Azië (gebaseerd op Vink) met dezelfde ‘vervangingsratio’ van 5,5-9,5 procent. Voor de inschatting van sterftepercentage in de trans-Atlantische slavenhandel is een nauwkeurigere inschatting mogelijk en is het gemiddelde sterftepercentage voor de gehele duur van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel aangehouden (16,25 procent). Ondanks het feit dat slaven niet alleen door Nederlandse slavenhalers naar Nederlandse gebieden werden vervoerd, maar ook door buitenlandse slavenhandelaren, lijkt dit een redelijke inschatting.

Tabel 1. Slavenbevolking in en benodigde aanvoer van slaven naar Nederlandse overzeese gebieden

	Azië			Atlantisch gebied		
	Slaven	Aanvoer		Slaven	Aanvoer	
Steekjaar		Min	Max		Min	Max
1625	[8.000]	500	850	[1.000]	50	100
1650	[31.000]	1.950	3.350	[12.500]	800	1.350
1675	54.500	3.350	5.800	[16.500]	1.050	1.800
1700	68.000	4.200	7.300	23.500	1.500	2.600
1725	72.000	4.450	7.700	36.500	2.350	4.050
1750	75.500	4.650	8.050	64.000	4.100	7.100
1775	79.500	4.900	8.450	100.000	6.400	11.050
1800	[68.000]	4.200	7.250	116.000	7.400	12.800
Totaal		660.000	1.135.000		495.000	850.000

gebied: de slavernij in de Nederlandse Atlantische vestigingen was kleiner tot het midden van de achttiende eeuw. Het slavenbezit in de West bereikte vervolgens door een sterke groei haar hoogtepunt tegen het einde van de eeuw.

Opvallend is de overeenkomst tussen de inschatting voor de benodigde aanvoer (met name de minimumvariant) en de reconstructie van het aantal slaven dat naar de Nederlandse Caraïben en Guyana is vervoerd volgens de *Trans-Atlantic Slave Trade Database*.⁵⁰ Exclusief Noord-Amerika (Nieuw Nederland) en Brazilië zijn volgens deze reconstructie maar liefst 485.539 slaven naar Nederlandse Atlantische gebieden getransporteerd. Een deel daarvan is doorverhandeld naar niet-Nederlandse gebieden. Tegelijkertijd was de Nederlandse slavenhandel rond de piek van het Nederlandse slavenbezit in West-Indië aan het einde van de achttiende eeuw grotendeels op haar retour. Dit verklaart waarom het Nederlandse aandeel in de slavenhandel – die zich ook richtte op niet-Nederlandse gebieden – niet veel groter is dan de benodigde aanvoer van slaven voor de Nederlandse gebieden. De Nederlandse vestigingen werden aan het eind van de achttiende eeuw voor een belangrijk deel van slaven voorzien door buitenlandse handelaren.⁵¹

Hoe zat dit in Azië? Hoeveel van de benodigde slaven werden door de VOC zelf vervoerd? En wie verhandelde verder nog slaven? In een recent

50 De database is online beschikbaar: www.slavevoyages.org.

51 G. Oostindie, 'British Capital, Industry and Perseverance' versus Dutch 'Old School?', *BMGN* 127:4 (2012) 28-55; K. Fatah-Black, 'Smokkelhandel en slavenhandel in Suriname gedurende de ondergang van de Nederlandse macht op zee, 1780-1795', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 32:2 (2013) 38-53; Van Rossum en Fatah-Black, 'Wat is winst?', 17.

artikel geeft Richard Allen een schatting van de omvang van slavenhandel door Europese handelsorganisaties in Azië op basis van het aantal in bronnen te achterhalen slaventransporten. Voor de VOC leidt dit tot een schatting van 43.965 tot 66.465 verhandelde slaven. Deze schatting is grotendeels gebaseerd op een reconstructie van de slavenreizen van de VOC en de private handelsstroom van burgers en personeel tussen Batavia en de Kaap. Om zicht te krijgen op de omvang van de aanvoer van slaven door de VOC kan deze private handelsstroom beter uit de reconstructie worden genomen. Het aantal door de VOC verscheepte slaven komt volgens de reconstructie van Allen dan uit op 32.465 tot 43.465 slaven.⁵²

Recent zijn nieuwe, aanvullende gegevens over de aanvoer van slaven door de VOC beschikbaar gekomen in de database *Boekhouder Generaal Batavia (BGB)*. Deze database bevat informatie over de ladingen, inclusief slaven, op de scheepsreizen van de VOC tussen verschillende gouvernementen voor bijna de helft van alle jaren gedurende de achttiende eeuw.⁵³ De *BGB* bevat niet alle slaven die door de VOC zijn vervoerd, maar geeft informatie over 9.534 slaven, die door de VOC op haar schepen werden vervoerd tussen bestemmingen in Azië in de 54 jaren van de achttiende eeuw waarvoor de *BGB* informatie bevat. Deze slaven zijn grotendeels buiten beeld gebleven in de reconstructie van Allen, maar niet allemaal. Door te controleren op dubbeltellingen tussen de gegevens van Allen en de *BGB* en door te compenseren voor mogelijke dubbele vermelden in de *BGB* zelf is het mogelijk om een voorzichtige nieuwe inschatting te geven van de VOC-slavenhandel. De ophoging van de reconstructie van Allen van minimaal 5.389 en maximaal 10.079 slaven leidt tot een nieuwe schatting van 37.854 tot 53.544 slaven in de zeventiende en achttiende eeuw door de VOC vervoerd zijn tussen Aziatische bestemmingen (zie bijlage).⁵⁴

Voor Azië valt op dat de reconstructies van de omvang van de slavenhandel door de VOC bijzonder laag uitvallen ten opzichte van de gehele handel, die nodig was om de volledige slavenbevolking in Nederlandse vestigingen op peil te houden. Het aantal van 37.854 tot 53.544 door de

52 Allen, 'Satisfying the Want', 62-64.

53 De *Boekhouder Generaal Batavia* (Huygens ING) bevat informatie over 54 jaren in de periode 1700-1800; voor 47 jaren is geen informatie overgeleverd. Te vinden via: <http://bgb.huygens-knaw.nl/>.

54 De extrapolatie is enkel gemaakt voor de achttiende eeuw, omdat de reconstructie van Allen voor de zeventiende eeuw nauwkeuriger en vollediger lijkt. Daarmee wordt overschatting voorkomen.

VOC verhandelde slaven lijkt grofweg het aantal dat nodig was om de compagnieslaven gedurende anderhalve eeuw te vervangen.⁵⁵ De handel van de Compagnie kan zelfs als relatief klein bestempeld worden. De slavenhandel speelde voor de VOC een marginale rol ten opzichte van de rest van haar Aziatische handelsactiviteiten – volgens historica Jacobs ging het om een half procent van de totale waarde van de VOC-handel in de achttiende eeuw.⁵⁶

Het is mogelijk dat door toekomstig onderzoek de aantallen door de VOC verhandelde slaven hoger uitkomen. Tegelijkertijd is duidelijk dat de VOC zelf een relatief klein aandeel had in de slavenhandel. De VOC was in sommige perioden sterk betrokken bij de slavenhandel door grootschalige slaventransporten te organiseren, met name in de zeventiende eeuw vanuit Arakan, Bengalen en de Coromandelkust.⁵⁷ Maar de VOC concentreerde zich meestal alleen op de aanvoer van haar eigen compagnieslaven.⁵⁸ Zo werd de slavenlogie op de Kaap de Goede Hoop met compagnieschepen voorzien van slaven van Madagascari en Oost-Afrika.⁵⁹ Deze slaven werden ook verscheept naar Batavia.⁶⁰ Een deel van de compagnieslaven in het slavenkwartier in Batavia werden aangebracht door private handelaren, die door de VOC waren gecontracteerd.⁶¹ De VOC reguleerde de slavenhandel sterk, maar claimde geen monopolie op de slavenhandel en liet deze over aan particulier initiatief. Dit leidt tot vragen die nog maar ten dele zijn verkend en beantwoord. Als de slavernij onder de VOC zo om-

55 Een tentatieve inschatting zou als volgt kunnen luiden: Vink schat voor 1688 zo'n 4.000 compagnieslaven; Lucassen schat het aantal compagnieslaven aanzienlijk hoger in, namelijk op 6.000 slaven in 1688, doorgroeiend tot 7.000 in de achttiende eeuw. Wanneer we het (blijkbaar bescheiden) meetpunt van Vink als gemiddelde aannemen voor het slavenbezit en de benodigde slavenhandel van de compagnie gedurende de zeventiende en achttiende eeuw, dan zou de aanvoer van in totaal 37.854 tot 53.544 slaven voldoende zijn voor $(53.544/440=)$ 122 tot $(37.854/220=)$ 172 jaar. Daarbij is een voorzichtiger sterftepercentage van 10 procent genomen vanwege de doorgaans relatief korte intra-Aziatische slavenreizen. Vink, 'The World's Oldest Trade', 166-168; Allen, 'Satisfying the Want', 62-64; J. Lucassen, 'A Multinational and its Labor Force: The Dutch East India Company, 1595-1795', *International Labor and Working-Class History* 66 (2004) 12-39, aldaar 15.

56 Jacobs, *Koopman in Azië*, 277, noot 6.

57 Dijk, 'An End'; Allen, 'Satisfying the Want'; R.C.H. Shell, 'A Family Matter: The Sale and Transfer of Human Beings at the Cape, 1658 to 1830', *The International Journal of African Historical Studies*, 25:2 (1992) 285-336.

58 Dit komt overeen met de conclusie van Shell voor de Kaap. Shell, 'A Family Matter', 289-290.

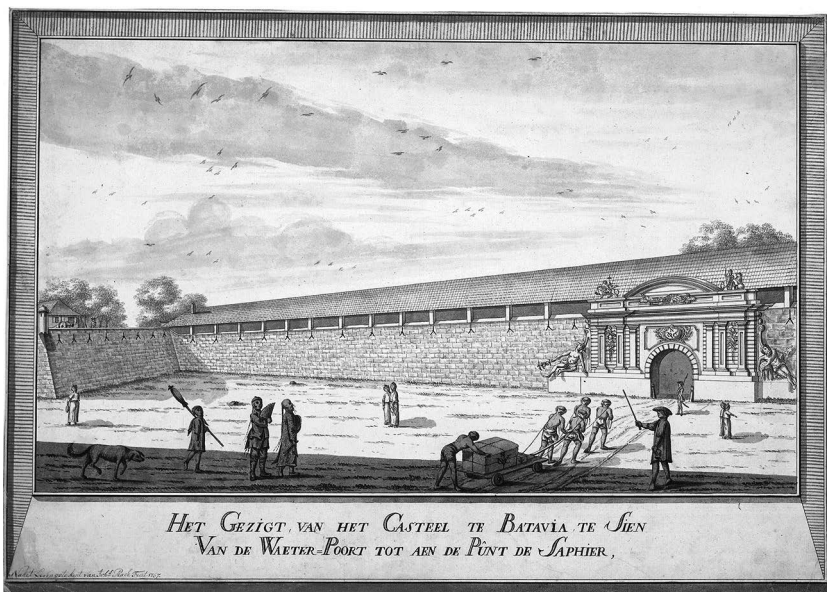
59 Shell, 'A Family Matter'.

60 *Generale Missieven*, dl. IV, 744; D. Sleight, P. Westra, *De opstand op het slavenschip Meermin* (Amsterdam 2012).

61 Knaap, Sutherland, *Monsoon traders*, 41.

vangrijk was, maar de aanvoer door de VOC zo klein, door wie werden dan de honderdduizenden slaven naar Nederlandse vestigingen in Azië verhandeld en vervoerd?

Illustratie 4: Slaven bij de waterpoort te Batavia, J. Rach, 1767. Collectie Rijksmuseum Amsterdam, NG-400-J.

5 Particuliere slavenhandel – om ‘ihren Gewinn zu suchen’

Hoewel de rol van de VOC als slavenhandelaar dus niet zo groot was, moet voor het antwoord op de vraag wie de grote aantallen slaven dan wel heeft vervoerd toch dichtbij handelscompagnie gezocht worden. De slavenhandel werd namelijk niet alleen uitgevoerd door Aziatische handelaren en Europese (of Euraziatische) burgers, maar ook door het personeel van de Compagnie. Het personeel van de VOC zocht in Azië manieren om te profiteren van haar overzeese dienstverband.⁶² De bloeiende slavenhandel en vraag naar slaven leverde interessante handelsmogelijkheden op voor VOC-werknemers. Uit eerdere studies is bekend dat hooggeplaatste VOC-

⁶² Zie recente VOC-literatuur: J.R. Bruijn, *Schippers van de VOC* (Amsterdam 2008); C. Nierstrasz, *In the shadow of the Company* (Leiden 2012); Van Rossum, *Werkers van de wereld*.

dienaren particuliere slavenhandel dreven met vaartuigen die zij in eigen bezit hadden.⁶³ Een bekend voorbeeld is Jacob Bickes Bakker, die naast zijn werk voor de VOC vanuit Makassar zijn eigen schip *De Hoop* onder gezag van een Makassaars burger gebruikte voor de handel in slaven.⁶⁴ Ook is opgemerkt dat ‘individuals’ met ‘access to the Company’s transportation network’ slaven via deze weg verzonden naar ‘sites where they could obtain higher prices.’⁶⁵

Maar deze slavenhandel gebeurde niet alleen door private ondernemingen van burgers of door de particuliere handel van hooggeplaatste Compagniedienaren met eigen vaartuigen, zoals in eerdere literatuur beschreven is. Veel van de slavenhandel door VOC-dienaren vond juist plaats door middel van de scheepvaart van de VOC. Zo beschrijft de Duitser Johann Jacob Merklein midden zeventiende eeuw hoe VOC-werknemers kinderen en familieleden in de Indiase kuststad Paliacatte opkochten die door armoede en honger in onvrije schuldverhoudingen waren vervallen. Zij werden ‘dann viel von den Holländern’ opgekocht, volgens Merklein, gedeeltelijk uit medeleven, maar vooral ook met het doel om ze als slaven ‘wieder zu verkauffen, und damit in andern Ländern ihren Gewinn zu suchen’.⁶⁶

Dit gebeurde niet alleen tijdelijk, ten tijde van honger en rampen, maar lijkt een structureel fenomeen. Gezagvoerders, officieren, boekhouders, chirurgijns, zelfs onderofficieren en andere compagniesdienaren gebruikten de reizen die zij maakten met VOC-schepen in de intra-Aziatische vaart als gelegenheid om voor eigen gewin slaven te vervoeren. Zo vermeld een verordening in 1750 dat dienaren ‘van buitenkantoren naar Batavia overkomende slechts zooveel slaven te Batavia invoeren als hun schriftelijk was toegestaan door den chef van hun kantoor.’ De hoofden van buitenkantoren mochten blijkbaar zoveel slaven meenemen als zij zelf wilden.⁶⁷ De VOC probeerde deze situatie te reguleren door te bepalen dat het particuliere vervoer van slaven met compagnieschepen alleen was toegestaan met een schriftelijke vergunning.⁶⁸ De toelichting bij de regelingen

63 Knaap, Sutherland, *Monsoon traders*, 66-67; H. Sutherland, ‘Slavery and the slave trade in South Sulawesi, 1660s-1800s’, in: Reid, *Slavery*, 263-285.

64 Knaap, Sutherland, 67.

65 Ward, *Networks of Empire*, 81.

66 J.J. Merklein, *Reise nach Java Vorder- und Hinter-Indien, China und Japan 1644-1653*, heruitgegeven in: S.P. L’Honoré Naber (red.), *Reisbeschreibungen von Deutschen Beamten und Kriegssleuten im Dienst der Niederländischen West- und Ost-Indischen Kompagnien 1602-1797*, vol. III (Den Haag 1930) 54-55.

67 Plakaat van 6 oktober 1752, Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, dl. 6, 280-281.

68 Zie de plakaten van Ceylon. L. Hovy, *Ceylonees Plakkaatboek*, I (Hilversum 1991) plakaat 36, 40, 129.

maakte duidelijk dat de slaven niet alleen voor het gemak van hogere werknemers aan boord waren: ze werden aan boord gebracht ‘om nae elders te werden vervoert’.⁶⁹

De handel in slaven door VOC-dienaren was moeilijk te controleren of aan banden te leggen. Ondanks eerdere verordeningen werd in 1676 op Ceylon vastgesteld dat nog altijd ‘veele lijffeygen slaven en slavinnen en selfs vrije inwoonderen sonder onse licentie van desen eylanden vervoert’ werden. In 1685 werd in Colombo besloten om de uitvoer van slaven van de Malabarkust volledig te verbieden, omdat voor de Compagnie op deze kust een tekort aan slaven dreigde vanwege ‘het menigvuldigh opcoopen door perticuliere [...] en den uytvoer naar andere landen.’ Naast de ‘vrije luyden’ was het duidelijk wie de boosdoeners waren: ‘schippers, boeckhouders, stuurlyuden en alle andere op compagnieschepen’. Het was daarom op reizen tussen Ceylon en de Malabarkust niet langer toegestaan op enige manier slaven ‘binnen haar scheepsboort voor haar selven off voor andere te nemen off over te voeren’.⁷⁰

Vooraf gezagvoerders en scheepsofficieren bevonden zich in dit opzicht in een uiterst lucratieve en machtige positie. Zij hadden de leiding over de VOC-schepen die zich voortdurend tussen de verschillende uiteinden van het Nederlandse imperium in Azië bewogen. De schepen konden onderweg – of liggend voor de vestigingen – vaak maar ten dele gecontroleerd worden. Ze konden slaven inkopen en verkopen in de verschillende plaatsen waar vraag en aanbod was. Door gebrek aan bronnenmateriaal is het moeilijk om deze praktijk in haar volle omvang te reconstrueren, maar de activiteiten van VOC-dienaren in de slavenhandel met VOC-schepen moet aanzienlijk zijn geweest.⁷¹ Voor de meeste routes in Azië werd een ‘bescheiden’ particuliere slavenhandel met VOC-schepen legaal of anders oogluikend toegestaan aan gezagvoerders, officieren en andere hoge functionarissen.⁷²

69 Hovy, *Ceylonees Plakkaatboek*, I, plakaat 129.

70 Hovy, *Ceylonees Plakkaatboek*, I, plakaat 163.

71 De gedigitaliseerde verkoopacten van slaven in Cochin zijn veelzeggend. In januari en februari van het jaar 1753 ging het bij 54 van de 161 slaventransacties door of aan Compagniesdienaren om opvarenden van voor vertrek klaarliggende VOC-schepen. NA, Gedigitaliseerde VOC-archieven van de Tamil Nadu Archives Chennai, 1.11.06.11, inv.nr 554.

72 De hoogste functionarissen van de VOC mochten zelfs slaven meenemen op hun terugreis naar Europa, maar deze slaven moesten zo spoedig mogelijk na aankomst in de Republiek weer worden teruggestuurd na Azië. De regeling voor slaven op retourschepen tussen de Kaap en de Republiek werd in 1734 verder aangescherpt, zodat nog slechts vier slaven mochten worden meegenomen. J.R. Bruijn, *Schippers van de VOC in de achttiende eeuw aan de wal en op zee* (Amsterdam 2008) 180.

Afgezien van tijdelijke, plaatselijke verboden werden de regels pas tegen het einde van de achttiende eeuw aangescherpt.⁷³ In 1776 werd bepaald dat gezagvoerders nog maar acht slaven aan boord mochten meenemen. De overige officieren mochten vier slaven of minder bij zich hebben. De aangescherpte regels waren een reactie op de excessen van een handel, die vrijwel oncontroleerbaar was. De verordening maakte melding dat een gezagvoerder 'niet minder dan 131 slaven in zijn schip geladen' had.⁷⁴ In de daaropvolgende jaren werden de regels rond de verkoop van slaven nog verder aangescherpt om de 'overmatigen nadeligen en al te verre g'extendeerden particulieren handel in slaven' tegen te gaan.⁷⁵

6 Intra-Aziatische particuliere slavenhandel onder de VOC

Enkele bewaard gebleven monsterrollen van schepen, die in de jaren '80 en '90 van de achttiende eeuw tussen Batavia en Deshima voeren, bieden een uniek inzicht in de aanwezigheid en het bezit van slaven onder scheeps-officieren in de intra-Aziatische vaart.⁷⁶ De Deshima-monsterrollen zijn kopieën van de originele scheepsadministratie. Deze monsterrollen zijn belangrijk, omdat ze in een aantal gevallen ook informatie vermelden over de slaven en hun eigenaren aan boord van het schip. Deze informatie komt niet terug in de algemene administratie van het personeel, de *Generale Land- en Zeemonsterrollen*, waarin enkel de Europeanen en Aziaten worden vermeld die in loondienst waren.⁷⁷

Aan boord van zeven schepen in deze collectie werden maar liefst 145 slaven genoteerd, die particulier bezit waren van compagniedienaren. In 1781 bevonden zich op het schip *Mars*, bijvoorbeeld, 103 zeelieden en 39 slaven. Deze slaven werden individueel geregistreerd en waren voornamelijk in bezit van de hogere dienaren, uiteraard het opperhoofd Isaac Tit-

73 Bijvoorbeeld het verbod voor de Malabaarkust (1685), maar ook het verbod voor de transport van slaven naar de Kaap de Goede Hoop (1767). De verboden waren vaak tijdelijk en – belangrijker nog – lijken maar weinig effect te hebben gehad. Worden, *Slavery*, 44.

74 Plakaat van 11 oktober 1776. Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, dl. 10, 49.

75 Plakaat van 17 december 1782. Van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch Plakaatboek*, dl. 10, 640.

76 Deze monsterrollen zijn bewaard gebleven in het Nationaal Archief, Archief van de factorij Japan, 1.04.21, inv.nr. 1475-1487. Zie voor een uitgebreide behandeling: T. Koetsier, 'Het varend vermogen van de Compagnie' (Masterscriptie: Vrije Universiteit Amsterdam 2010).

77 NA, VOC, *Generale Land- en Zeemonsterrollen*, 5168-5239, 11534-11820; M. van Rossum, 'De intra-Aziatische vaart: Schepen, 'de Aziatische zeeman' en ondergang van de VOC?', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 8:3 (2011) 31-68.

singh (15 slaven) en de opperequipagemeester Dirk Jan Vinkemulder (9). Zij hadden slaven bij zich, die zij met zich meenamen voor hun verblijf in Deshima. De rest van de slaven was in bezit van de (hogere) dienaren van het schip *Mars*. Zo had de gezagvoerder Hermanus Siedenburg vier slaven: Ponto van Kedan (30 jaar oud), Julij en Sondag van Makassar (16 en 26 jaar) en de Boeginese slaaf Spadilie (20 jaar). De stuurman Jochem Brandt had twee slaven: September van Nias (9 jaar) en Oktober van Padang (18 jaar). De schrijver Johan Christiaan Schartow, de tweede koopman Jacobus van Eps en boekhouder Johannes van Vlissingen hadden ieder twee slaven. De hofmeester Frederik Willem Recke, assistent Hendrik Andries Ulps en assistent Pieter Theodorus Chasse hadden ieder één slaaf.⁷⁸

De Deshima-monsterrollen geven niet alleen inzicht in de aanwezigheid van slaven op schepen, maar ook in de doorstroom van de slaven in bezit van compagniedienaren. Zo vertrok Coenraad Jonas in 1785 met het schip *Schelde* van Batavia naar Japan, terwijl hij de Boeginese slaaf Saptor (10 jaar oud) bij zich had. In 1787 werd Coenraad Jonas opnieuw ingezet op een reis naar Deshima, ditmaal op het schip *Zeeland*. Coenraad had niet langer de slaaf Saptor bij zich, maar twee andere slaven: Hardi van Bali (20 jaar) en Niera van ‘Bazo’ (eveneens 20 jaar).⁷⁹ Hetzelfde kan worden vastgesteld voor Hendrik Andries Ulps, die in 1781 op het schip *Mars* werd geregistreerd met de slaaf Manillie van Padang (11 jaar). Vier jaar later was ook Ulps in bezit van twee andere slaven: Fortuijn van ‘Coedoeco’ (16 jaar) en Basta van Makassar (17 jaar).⁸⁰

Ook Petrus Theodorus Chassé maakte volop gebruik van de mogelijkheden om in slaven te handelen. In 1785 werd hij genoteerd op het schip *Schelde* met de slaven April van Siam (15 jaar) en Jacob van Sumbawa (20 jaar). In 1786 had hij deze twee slaven blijkbaar alweer verkocht, want in dit jaar werd hij geregistreerd op het schip *Avenhorn* met de slaaf Onverwagt van Timor (13 jaar), Cupido van Batavia (15 jaar), Juli van Timor (15 jaar) en Jacob van Ambon (25). Het volgende jaar waren de slaven Onverwagt, Juli en Cupido nog in zijn bezit, maar werd de slaaf Jacob niet meer

78 NA, Factorij Japan, 1475. Coenraad Jonas uit Schiedam was op beide schepen schrijver. Hij was in 1778 met het schip *Hof ter Linden* vanuit de Republiek naar Azië vertrokken als jongmatroos. In 1797 overleed hij in Azië. NA, VOC, 13226. Deze informatie is ook online beschikbaar via: <http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl/>.

79 NA, Factorij Japan, 1478, 1484.

80 NA, Factorij Japan, 1475, 1479. Hendrik Andries Ulps van Witmond klom op van assistent tot onderkoopman. Hij was in 1776 vanuit de Republiek naar Azië vertrokken als jongmatroos op het schip *Patriot*. In 1791 raakte hij ‘vermist’ in Azië. NA, VOC, 6634.

vermeld. Wel werden twee nieuwe slaven geregistreerd: de Boeginese Marmoe (26 jaar) en Juli van Makassar (30 jaar).⁸¹

In andere gevallen werden slaven minder vaak gekocht en doorverkocht. Hendrik Willem Dronsberg, bijvoorbeeld, werd van 1785 tot 1787 jaarlijks genoteerd op reizen tussen Batavia en Deshima. Hij had daarbij steeds de Boeginese slavenjongen Juli (10 tot 12 jaar) bij zich. In 1787 was hij ook in het bezit van de slaaf 'J' van Bali (35 jaar).⁸² Bij dit alles moet worden aangetekend dat Deshima zelf waarschijnlijk niet de beste plaats was om slaven te verkopen. De Japanse overheid hield zeer strikte controle op de aankomst van vreemdelingen. Door het unieke karakter van de monsterrollen van de Deshima-vaart – waarin ook de namen van slaven bewaard gebleven zijn – geeft het een goed inzicht in de wisselingen van slavenbezit. Tegelijkertijd geven de monsterrollen van de route Batavia-Deshima vermoedelijk eerder een te voorzichtig beeld van de particuliere handelsactiviteiten in slaven.

De exacte omvang van de toegestane particuliere slavenhandel van hogere bemanningsleden werkzaam op VOC-schepen in de intra-Aziatische vaart is moeilijk te reconstrueren door het gebrek aan bronnen. Wel kan op basis van de beschikbare gegevens een voorzichtige schatting worden gegeven van de omvang die de toegestane handel aangenomen kan hebben.⁸³ Deze inschatting is afhankelijk van drie factoren: het aantal schepen dat jaarlijks werd ingezet tussen intra-Aziatische bestemmingen, het gemiddelde aantal slaven per schip dat op toegestane wijze aan boord in bezit was van VOC-werknemers en het gemiddelde aantal keer dat slaven jaarlijks werden doorverkocht. De eerste factor is met een hoge mate van zekerheid vast te stellen. Het aantal VOC-schepen in de intra-Aziatische scheepvaart is nauwkeurig gereconstrueerd.⁸⁴ Het aantal sche-

81 NA, Factorij Japan, 1479, 1481, 1483. Petrus Theodorus Chasse uit Varseveld klom in deze periode op van assistent tot opperkoopman. Hij was in 1777 vanuit de Republiek naar Azië vertrokken als konstabelsmaat op het schip *Triton*. In 1798 trad hij in Azië uit dienst en werd vrijburger. NA, VOC, 6645.

82 NA, Factorij Japan, 1478, 1481, 1483.

83 Deze schatting is eerder toegelicht in Van Rossum, 'To sell them'.

84 De meest recente reconstructie is te vinden in: Van Rossum, 'De intra-Aziatische vaart', 40. Zie ook: F.S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2007) 91, 118. Gemiddelde had de VOC 30 tot 60 schepen in de intra-Aziatische vaart gedurende de eerste helft van de zeventiende eeuw. Dit steeg tot 60 tot 80 schepen in de tweede helft van de zeventiende eeuw. In de achttiende eeuw was het aantal schepen in de intra-Aziatische vaart ongeveer 50. De afname van het aantal schepen in de tweede helft van de achttiende eeuw is hier niet meegenomen, omdat dit werd gecompenseerd door de sterke groei van de omvang van de schepen – en de daarmee gepaard gaande toenemende aantallen officieren en omvang van laadruimte.

pen dat vanuit Batavia de Kaap de Goede Hoop aandeed als onderdeel van de retourvaart is eveneens goed gedocumenteerd.⁸⁵

Over de tweede en derde factor – het aantal slaven en de doorstroom – is minder bekend. Dat betekent niet dat de inschatting onmogelijk is. Het is mogelijk om op basis van beredeneerde aannames te komen tot een inschatting. Het baseren van een inschatting op dergelijke beredeneerde aannames maakt het resultaat niet onbruikbaar. Het betekent wel dat het resultaat in later onderzoek voorzichtig gebruikt zal moeten worden en waar mogelijk getoetst en verijnd.

Voor het vaststellen van het aantal slaven aan boord zijn een aantal observaties beschikbaar. Zo waren op de zeven schepen in de Deshima-collectie in totaal 145 slaven aanwezig. Dit zou een gemiddelde van ruim 20 particuliere slaven per VOC-schip betekenen. Een deel van deze slaven waren echter niet in bezit van de scheepsofficieren en bemanning, maar van het hoofd en de equipagemeester van Deshima. Tegelijk was de route Batavia-Deshima, zoals vastgesteld, mogelijk een minder aantrekkelijke route voor particuliere slavenhandel met VOC-schepen. Toch waren op het schip *Mars* in 1781 op de tocht tussen Batavia en Deshima 15 slaven in bezit van de gezagvoerder, officieren en bemanning.

Pas in 1776 werd de particuliere handel van scheepsofficieren beperkt. Ook na de regulering konden grote aantallen slaven in particulier bezit op schepen aanwezig zijn. Op het schip *Slot ter Hoge* waren in 1783 maar liefst 20 slaven aanwezig om verkocht te worden.⁸⁶ Het is dan ook zeer goed mogelijk dat scheepsofficieren voorafgaand aan de regulering gewoonlijk veel meer slaven meevoerden. Aanwijzingen uit de verkoopacten van Cochin geven aan dat de aankoop van tientallen slaven door scheepsbemanningen onderweg van Cochin naar Batavia geen uitzondering waren. Bemanningsleden van het schip *Akerendam* kochten in de winter van 1752-1753 maar liefst 34 slaven.⁸⁷ Door opvarenden van het schip *Sloterdijk* werden in dezelfde periode tenminste 16 slaven ingekocht.⁸⁸ Schepen werden soms uiteraard ingezet op routes die voor de particuliere slavenhandel minder attractief waren, waardoor lagere aantallen slaven aan boord zul-

85 Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 115. Het aantal retourschepen dat vanuit Batavia de Kaap de Goede aandeed steeg van 10 tot 15 in de tweede helft van de zeventiende eeuw, naar 20 tot 30 in de eerste helft van de achttiende eeuw en tot gemiddeld 23 tot 25 in de tweede helft van de achttiende eeuw.

86 Worden, *Slavery*, 43.

87 M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015) 47-48.

88 NA, TNAC, 554, scan 1-136.

len zijn geweest. Tegelijkertijd hielden veel scheepsofficieren zich niet aan de opgelegde beperkingen en gebruikten VOC-schepen voor grootschalige slavensmokkel. Op het schip *Delfland* dat in 1743 een reis had gemaakt van Batavia naar Banda brak voor de kust van Banda een slavenopstand uit waardoor aan het licht kwam dat tijdens een illegale tussenstop te Bantaeng in totaal maar liefst 40 slaven waren ingekocht voor particuliere handelsdoeleinden van de scheepsofficieren. De aanklager klaagde in de rechtszaak die volgde voor de Raad van Justitie van Batavia over de ‘vervloekte goudzugt’ die de bemanning had verblind.

Tabel 2. Schatting van het aantal particuliere slaven op VOC-schepen in Azië

	Schepen in Azië	(Retour)schepen Batavia-Kaap	Slaven aan boord [schatting totaal]
1600-1650	30-60		450-900
1650-1700	60-80	10-15	1050-1425
1700-1750	50	20-30	1050-1200
1750-1800	50	23-25	1095-1125

Het is dan ook niet onredelijk om de aanname vast te stellen op een gemiddelde van 15 slaven per schip in bezit van gezagvoerders en andere officieren.⁸⁹ Op basis van de scheepvaartbewegingen, die in de intra-Aziatische vaart nooit meer dan enkele maanden duurden, en de wisselingen in het particuliere slavenbezit, die blijkt uit de opeenvolgende monsterrollen van schepen in de Deshima-vaart, lijkt het niet onwaarschijnlijk om aan te nemen dat particuliere slaven die werden meegenomen op intra-Aziatische reizen gemiddeld minstens eens per jaar werden verkocht. Dit leidt tot de schatting dat in de zeventiende en achttiende eeuw mogelijk 175.000 tot 225.000 slaven zijn verhandeld door het VOC-personeel werkzaam op schepen tussen Aziatische bestemmingen.⁹⁰ Ten opzichte van de nieuwe schatting van het aantal naar Nederlandse gebieden in Azië vervoerde slaven zou dit betekenen dat de toegestane particuliere slavenhandel van scheepsofficieren mogelijkwerwijs een kwart tot een vijfde van deze aanvoer is geweest.

89 De recent gedigitaliseerde verkoopacten van slaven in Cochin laten zien dat op sommige vaarroutes zelfs veel meer slaven aanwezig waren. Zo kochten de opvarenden van het schip *Akerendam* voor eigen rekening alleen in al Cochin maar liefst 34 slaven. NA, Gedigitaliseerde VOC-archieven van de Tamil Nadu Archives Chennai, 1.11.06.11, inv.nr 554.

90 De precieze berekening volgens tabel 2 leidt tot een minimumschatting van 182.250 en een maximumschatting van 232.500 slaven, maar de schatting is naar beneden afgerond vanwege de beperktere activiteit van de VOC in Azië gedurende de eerste jaren van de zeventiende eeuw.

7 Implicaties

Het Aziatisch slavernijverleden was nooit een vergeten hoofdstuk, maar blijkt wel een onderschat verschijnsel. In en rond de vele vestigingen van de VOC in Azië waren grote aantallen slaven aanwezig in huishoudens en werkplaatsen. Slavernij in VOC-gebieden was niet alleen verbonden met (lokale) vraag naar slaven, maar vooral met omvangrijke regionale en intercontinentale handelsstromen. De VOC bezat slechts een relatief klein gedeelte van de totale slavenbevolking in en rond haar vestigingen. De aanvoer van slaven voor de VOC was grotendeels in de handen van de Compagnie zelf, maar daarmee had de VOC een relatief beperkt aandeel in de totale aanvoer van slaven. Volgens bijgestelde schattingen ging het om 37.854 tot 53.544 slaven. Om in de vraag naar slaven voor andere slavenbezitters in VOC-gebieden te voldoen, waren veel andere Aziatische en Europese handelaren actief. Het was reeds bekend dat hooggeplaatste VOC-dienaren soms eigen vaartuigen inzetten om slaven te verhandelen. De resultaten van deze studie wijzen juist ook op het belang van de strategische positie van VOC-dienaren die werkzaam waren op de intra-Aziatische vaart van de VOC. Zij maakten – legaal en illegaal – gebruik van de VOC-scheepvaart om slaven te vervoeren voor particuliere doeleinden.

Bestaande inschattingen voor de omvang van de slavenhandel naar VOC-gebieden gaan op voor een specifieke periode (Vink) of zijn onvoldoende consistent (Van Welie). In dit artikel is geprobeerd om tot een consistente schatting te komen door de benodigde aanvoer van slaven af te leiden van de slavenbevolking in Nederlandse Aziatische vestigingen. Deze methode is door Vink gebruikt voor één steekjaar, maar is nog niet toegepast voor de gehele periode. Om dit mogelijk te maken is in dit artikel de ontwikkeling van de aanwezige slavenbevolking in kaart gebracht voor de gehele periode waarin de VOC in Azië actief was. Op basis daarvan is de benodigde aanvoer van slaven gereconstrueerd voor de gehele zeventiende en achttiende eeuw. De schatting die daarmee ontstaat is gegrond in bevolkingscijfers. Dit lijkt een betere methode dan gehanteerd in de eerdere schatting van Van Welie, die zich baseert op cijfers, die bepaalde handelsstromen buiten beschouwing laten, maar ook handelsstromen bevatten, die niet naar VOC-gebieden leidden. De uitkomsten zijn uiteraard tentatief: ze geven een indicatie van de benodigde aanvoer van slaven. Een nog nauwkeuriger manier zou zijn om deze schattingen te verbeteren aan de hand van een meer nauwkeurige reconstructie van handelsstromen, maar een dergelijk project lijkt door het gebrek aan overgeleverd bronnenmateriaal geen realistisch alternatief.

De schattingen voor de aanvoer van slaven naar Nederlandse gebieden in Azië en West-Indië bieden enkele interessante inzichten. In Aziatische gebieden onder de VOC waren de slavenbevolkingen al in de zeventiende eeuw omvangrijk. Naar deze Aziatische gebieden werden in de loop van de zeventiende en achttiende eeuw naar schatting in totaal zo'n 660.000 tot 1.135.000 slaven vervoerd. De ontwikkeling in Azië staat in sterk contrast tot de ontwikkeling in de West-Indische gebieden onder Nederlands bewind: daar groeiden de slavenbevolkingen pas in de achttiende eeuw sterk. Voor de West-Indische gebieden was naar schatting een aanvoer nodig van ongeveer 495.000 tot 850.000 tot slaaf gemaakte Afrikanen. De Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel nam een aanzienlijk deel van deze aanvoer voor haar rekening: in Afrika werden 600.000 slaven ingescheept en in de Amerika's werden 500.000 slaven uitgescheept. Een aanzienlijk deel van deze door Nederlanders vervoerde slaven waren bestemd voor niet-Nederlandse gebieden. Omgekeerd werden de slaven voor Nederlandse gebieden in West-Indië niet alleen door Nederlandse schepen aangevoerd. Vooral tijdens de piek van het slavenbezit in West-Indië aan het einde van de 18de eeuw namen andere Europese slavenhandelaren de trans-Atlantische aanvoer over.

Slavenhandel en slavenmarkten waren dus wijdverspreid in Azië. Dit geeft een aanzet voor het herzien van het perspectief op slavernij in Azië, waarin de nadruk niet langer ligt op het lokale karakter van slavernij, maar juist op de wijdverspreide slavenhandel en -markten en op het omvangrijke en mobiele karakter van slavernij in Azië. Een belangrijk verschil bevindt zich tussen vormen van slavernij mét en zonder de tussenkomst van markten. Markt-slavernij lijkt niet enkel een Europees verschijnsel te zijn geweest, maar was een wijdverspreid verschijnsel, voornamelijk in economisch en politiek meer ontwikkelde Aziatische gebieden met markt-economieën en sterk ontwikkelde bureaucratische staten. In omgevingen met meer tribale structuren of minder bureaucratische staten lijken meer open vormen van slavernij te zijn voorgekomen. De vroegmoderne Europese expansie sluit in dat opzicht nauw aan bij de ontwikkelingen in andere gebieden, zoals India en China, waar markteconomieën en bureaucratische staten sterk ontwikkeld waren. Dit pleit tegen het aanbrengen van een te gemakkelijk onderscheid tussen 'westerse' en 'niet-westerse' vormen van slavernij – of tussen 'Aziatische' en 'Atlantische' vormen.

Bijlage: VOC slavenhandel (1602-1795)

Nog niet alle slavenreizen van de VOC zijn in de reconstructie van Allen in kaart gebracht. Een deel kan via de database *Boekhouder Generaal Batavia (BGB)* worden getraceerd. De *BGB* bevat informatie over 9.534 slaven, die door de VOC op haar schepen werden vervoerd tussen bestemmingen in Azië in 54 jaren van de achttiende eeuw. Aan de hand van deze nieuwe gegevens kan de reconstructie van Allen worden bijgesteld. Dit is geen kwestie van het simpelweg samenvoegen van beide datareeksen. Allereerst bestaat een zekere mate van overlap tussen de reconstructie van Allen en de informatie in de *BGB* (zie tabel 1). Ten tweede is het aantal vervoersbewegingen van slaven, zoals te vinden in de *BGB*, niet noodzakelijk gelijk aan het aantal tot slaaf gemaakte personen dat deze bewegingen onderging (zie tabel 2). Zo kunnen slaven bijvoorbeeld vanuit Makassar naar Batavia en vervolgens naar de Kaap de Goede Hoop zijn vervoerd. Het aanhouden van alleen het aantal ‘aangekomen’ of ‘verzonden’ slaven, zoals in tabel 2 weergegeven, zou deze slaven dubbel tellen. Daarom is gekozen voor een benadering waarbij alleen gekeken wordt naar het aantal aangekomen slaven in zogeheten ‘aankomstvestigingen’ – vestigingen waar slaven naar toe werden vervoerd, in tegenstelling tot vestigingen van waaruit slaven werden gehaald. Voor deze aankomstvestigingen is vervolgens het aantal ‘verzonden’ slaven afgetrokken van het aantal ‘aangekomen’ slaven om rekening te houden met de mogelijkheid dat deze slaven via een bepaalde vestiging verder werden vervoerd. Uiteraard is het mogelijk dat slaven via meerdere vestigingen werden vervoerd (zodat er soms meervoudige doorvoerbewegingen zijn), maar daar staat tegenover dat het mogelijk is dat uit ‘aankomstvestigingen’ andere slaven werden weggevoerd dan werden aangebracht (zodat er soms geen doorvoerbewegingen zijn). Door alle verzendingen in aankomstvestigingen te rekenen als een (eenmalige) verdere verzending wordt dit enigszins gemiddeld en geeft de tabel een voorzichtige indicatie van het aantal slaven vervoerd door de VOC volgens de gegevens van de *BGB*.

Op basis hiervan kan een nieuwe inschatting worden gegeven van het aantal slaven dat door de VOC tussen Aziatische bestemmingen is vervoerd. Het totaal van de reconstructie van Allen moet daarvoor aangevuld worden met het aantal slaven dat volgens de nieuwe gegevens van de *BGB* door de VOC verhandeld is (tabel 2) exclusief de gegevens die tussen de *BGB* en de reconstructie van Allen overlappen (tabel 1). Dit leidt tot een minimale ophoging van 5.389 slaven (7.525 slaven minus 2.136) en een maximale ophoging van 10.079 (gebaseerd op een extrapolatie van de

5.389 slaven voor de 47 ontbrekende jaren in de *BGB*).⁹¹ Volgens deze nieuwe inschatting zijn door de VOC in Azië in de zeventiende en achttiende eeuw 37.854 tot 53.544 slaven verhandeld.

Tabel 1. Reconstructie Richard Allen gerelateerd aan dubbele gegevens *Boekhouder Generaal Batavia*

Van	Naar	Periode	Minimum	Maximum	Overlap <i>BGB</i>
Arakan/Bengalen	Batavia	1626-1662	5400	14400	Niet
Coromandel	Batavia	1622-1623	1900	1900	Niet
Coromandel	Batavia	1645-1646	2118	2118	Niet
Coromandel	Ceylon, Batavia	1659-1661	8000	10000	Niet
Coromandel	Ceylon, Batavia	1673-1677	1839	1839	Niet
Coromandel	Ceylon	1694-1696	3859	3859	Niet
Malabar	Ceylon, Batavia	1658-1663			Niet
Cochin	Batavia	1664-?	[jaarlijks 50-120]		930
Cochin	Ceylon	1664-?	[jaarlijks 80-120]		614
Ceylon	Kaap de Goede Hoop	1677-1740	250	250	66
India	Kaap de Goede Hoop	1680-1731	165	165	24
Indonesië	Kaap de Goede Hoop	1680-1731	201	201	9
Madagascar	Mauritius	1641-1647	502	502	Niet
Madagascar	Ceylon	1693	47	47	Niet
Madagascar	Kaap de Goede Hoop	1652-1699	1069	1069	Niet
Madagascar	Kaap de Goede Hoop	1700-1749	779	779	Niet
Madagascar	Kaap de Goede Hoop	1750-1795	977	977	Niet
Oost-Afrika	Kaap de Goede Hoop	1700-1749	280	280	Niet
Oost-Afrika	Kaap de Goede Hoop	1750-1799	974	974	Niet
Mozambique	Kaap de Goede Hoop	1795-1808	3595	3595	Niet
Batavia	Ceylon	1761-1766	510	510	493

⁹¹ De extrapolatie is enkel gemaakt voor de achttiende eeuw, omdat de reconstructie van Allen voor de zeventiende eeuw nauwkeuriger en vollediger lijkt. Daarmee wordt overschatting voorkomen.

Tabel 2. Slaven vervoerd naar VOC-vestigingen (volgens BGB)

VOC-vestiging	Slaven verzonden	Slaven aangekomen	Slaven naar aankomst-regio's, excl. dubbeltelling
Amboina	14	28	14
Banda	0	600	600
Bandjarmasin	12	12	0
Bantam	29	116	87
Batavia	1232	6917	5685
Bengalen	24	0	Niet meegenomen
Ceylon	500	1352	852
Cheribon	11	9	Niet meegenomen
Coromandel	139	0	Niet meegenomen
Jambi	5	21	16
Java's Noordoostkust	5	6	1
Kaap de Goede Hoop	0	99	99
Makassar	3004	7	Niet meegenomen
Malabar	1553	3	Niet meegenomen
Malakka	0	125	125
Palembang	0	45	45
Palembang	0	1	1
Sumatra's Westkust	519	121	Niet meegenomen
Ternate	389	1	Niet meegenomen
Timor	2098	71	Niet meegenomen
Totaal	9534	9534	7525

Over de auteur

Matthias van Rossum werkt als senior onderzoeker aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Hij promoveerde aan de Vrije Universiteit en heeft zich gespecialiseerd in arbeidsgeschiedenis, maritieme geschiedenis en *global history*. Momenteel werkt hij aan het onderzoeksproject *Between local debts and global markets@* over slavenhandel en slavernij in vroegmodern Azië, waarvoor een Veni-subsidie (NWO) is toegekend.

E-mail: mvr@iisg.nl.